

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.081>
УДК 94(100)(477.4):323.1(497)“1875/1879”

Оксана ІВАНЕНКО

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця відділу історії міжнародних
відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
oxana_ivanenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6154-0444>

ВІДЛУННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ РУХІВ НА БАЛКАНАХ ПЕРІОДУ СХІДНОЇ КРИЗИ 1870-х рр. У ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА

Мета — розкрити вплив піднесення національно-визвольних рухів південних слов'ян на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. на громадсько-культурне життя Правобережної України (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). Методологія ґрунтується на принципі історизму, системному й цивілізаційному підходах, історико-генетичному й порівняльно-історичному методах, що відкриває можливість застосовувати методику критичного аналізу й інтерпретації джерел в історико-культурному контексті. **Наукова новизна.** На основі аналізу документів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державного архіву міста Києва, періодичної преси запроваджено до наукового обігу фактологічні матеріали, що розширюють наявні в історичній науці уявлення щодо участі громадськості України в русі солідарності на підтримку національно-визвольної боротьби південних слов'ян упродовж другої половини 1870-х рр. Водночас розглядаються

Цитування: Іваненко О. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. у громадському житті на теренах Київського генерал-губернаторства. *Український історичний журнал*. 2024. № 6 (579). С. 81—98. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.081>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

зафіксовані в архівних документах, періодиці, публіцистиці прояви опозиційних суспільних настроїв щодо політики Російської імперії на Балканах, на яких в історіографії не фокусувалася належна увага. **Висновки.** Внаслідок піднесення національно-визвольних рухів на Балканах у 1870-х рр. на теренах Київського генерал-губернаторства відбулася активізація широкого спектра благодійної діяльності задля допомоги південним слов'янам, що набула масштабів вагомого соціального явища, регульованого на рівні державних інституцій, церкви, культурно-освітніх установ, преси, громадськості. А проте, одночасно з піднесенням громадської солідарності з південними слов'янами спостерігався брак поінформованості й розуміння сутності подій на Балканах серед населення, насамперед у сільській місцевості. Паралельно з поширенням слов'янофільських ідей щодо історичної місії Росії як «визволительки» та «покровительки» слов'янських народів актуалізувалися опозиційні суспільні настрої, несприйняття цілеспрямованої пропаганди щодо «слов'янської єдності» як ідеологічного інструменту геополітичної експансії Російської імперії на Балканах.

***Ключові слова:** національно-визвольні рухи, південні слов'яни, Балкани, Османська імперія, Правобережна Україна, міжнародні відносини, Європа.*

Упродовж останньої третини ХІХ ст. так зване Східне питання залишалося одним із визначальних чинників міжнародних відносин в Європі на тлі активізації національно-визвольних рухів балканських народів на теренах Османської імперії. Виразний відбиток на перебіг європейської історії і міжнародних відносин останньої третини ХІХ — початку ХХ ст. наклали події Східної кризи 1870-х рр.: повстання у Боснії і Герцеговині 1875 р., Квітневе повстання у Болгарії 1876 р., сербсько-турецька війна 1876—1877 рр., російсько-турецька війна 1877—1878 рр., під час якої внаслідок захоплення 20 січня 1878 р. російськими військами Адріанополя виникла реальна загроза для Константинополя.

Британська дипломатія вбачала небезпеку встановлення контролю Російської імперії над чорноморськими протоками й Константинополем, відповідно броненосна ескадра адмірала Д. Горнбі пройшла через Дарданелли і стала на якір у Мармуровому морі неподалік від Константинополя.

Сан-Стефанський мирний договір від 3 березня 1878 р., що завершував російсько-турецьку війну 1877—1878 рр. і водночас потенційно міг стати чинником зростання дестабілізації міжетнічних відносин та загострення територіальних суперечностей на Балканах, викликав протести як із боку Британії та Австро-Угорщини, так і з боку Румунії, Греції, Сербії. На бік Великобританії та Австро-Угорщини схилялася й позиція Франції, зацікавленої у створенні сприятливих умов для залучення французького капіталу в економіку Туреччини. На Берлінському конгресі, що відбувався з 13 червня по 13 липня 1878 р. за участі Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії, Туреччини, Франції, положення Сан-Стефанського мирного договору було переглянуто [1, С. 181—206].

Піднесення національно-визвольних рухів балканських народів, події і результати російсько-турецької війни 1877—1878 рр. знаходили віддзеркалення у громадсько-культурному житті України. Видатний український історик, публіцист, суспільно-політичний діяч М.П. Драгоманов характеризував Сан-Стефанський мирний договір як «цілковито московське творіння, від якого

можна очікувати всього, окрім логіки», та вважав, що його положення щодо територіального поділу Балкан закладали підґрунтя для майбутніх конфліктів між сербами, греками й болгарами. Він проводив паралелі між балканськими народами й українцями, які за часів Богдана Хмельницького «мали наївність покластися на «царя східного, православного» [2, С.15, 17]. Водночас, указуючи на деморалізуючий вплив Берлінського трактату від 13 липня 1878 р. на сербів і болгар, учений порівнював його деструктивний потенціал із роллю Андрусівського перемир'я 1667 р. в історії України.

М.П. Драгоманов порушував питання щодо відсутності в самодержавної Російської імперії (позначеною чиновницьким свавіллям, відсутністю гарантій особистості, національною й релігійною нетерпимістю) підстав претендувати на роль «визволительки» балканських народів. Учений акцентував увагу на необхідності радикальних суспільно-політичних перетворень у самій Росії, запровадження політичної свободи, всенародного, земського представництва, контролю над виконавчою владою, недоторканності свободи особи, слова, сходок, товариств, тощо [3, С. 8; 4, С. 13—14]. Полемізуючи з О.С. Суворіним — видавцем петербурзької газети «Новое время», що стояла на позиціях російського шовінізму, М.П. Драгоманов саркастично зазначав: «Щоправда ви від початку наштотувалися на явища серйозніші, ніж п'янство виродків родини, — на побиття російськими офіцерами болгарських волонтерів, але поспішили негайно заспокоїти публіку зауваженням: «такий уже ми народ: зуби поб'ємо, а все ж таки визволимо». І з вас навіть мало хто посміявся, і майже ніхто не запитав: «від чого звільнимо? від мордобойів?» [3, С. 17].

Із думками М.П. Драгоманова перекликаються спогади знаного українського артиста й режисера М.К. Садовського (Тобілевича), який добровольцем пройшов російсько-турецьку війну 1877—1878 рр. Сильне емоційне враження від відвідання в Галаці поховання «останнього нащадка колишньої вільної, багатой, свободолюбивої України» гетьмана Івана Мазепи спонукало Садовського до роздумів над історичною долею України, яка «сидячи сама в неволі, в тяжких ярмі, виставила синів своїх недобитків визволяти далеко вільніших за тебе — болгар із турецької неволі! А хто ж тобі допоможе скинути з своєї шиї те тяжке ярмо, яке необачно наділа собі ще за часів Богдана?» [5, С. 16].

Видавець петербурзького журналу «Гражданин» князь В.П. Мещерський згадував, що після поїздки до Сербії у серпні 1876 р. він усвідомив хибність уявлень про російських добровольців як героїв, «нових хрестоносців», готових віддати життя за «пригноблених братів» [6, С. 282—283]. Описуючи свої враження від добровольців, з якими йому довелося на шляху до Сербії їхати в одному потязі до Відня, В.П. Мещерський занотував: «У Відні на російських добровольців, які гриміли своїми шаблями, натовп дивився з цікавістю, а поліція — із підозрілою увагою. А на пароплаві, що віз нас до Белграда Дунаєм, добровольці вимальовувалися уже на всю широчінь російської натури у своїй самозадоволеній ролі визволителів і рятівників та поводитися, слід було би віддати належне, з непристойністю, що не знала меж» [6, С. 292].

Наголошуючи, що історичний розвиток прямує в напрямі «захоплення російської влади над слов'янськими племенами», відомий учений-правознавець, представник професорсько-викладацької корпорації Університету св. Володимира О.Ф. Кістяківський усе ж мусив визнати підтвержені кореспонденцією факти свавілля російських добровольців на Балканах: «У Белграді, із прибуттям багатьох російських волонтерів, щоденно почали повторюватися дебоширства наших співвітчизників. Сварки в готелях, бійки на вулицях, пияцтво, зачіпання пристойних жінок, вдирання до будинків громадян» [7, С. 205].

Підтримка громадськістю України національно-визвольних рухів на Балканах у 1870-х рр. знайшла висвітлення в циклі праць вітчизняних учених. В опублікованій 1962 р. статті А.Д. Бачинського та М.Д. Дихана, присвяченій допомозі вчених Новоросійського університету національно-визвольній боротьбі балканських слов'ян (1875—1877 рр.), водночас наголошується на ролі газети «Одеський вестник» у висвітленні подій на Балканах і зборі пожертв, благодійній діяльності, організації постачань зброї, приїзду добровольців Одеським слов'янським товариством та Одеським болгарським настоятельством [8].

У дисертації О.В. Фоміна висвітлюються події національно-визвольної боротьби південних слов'ян упродовж 1875—1876 рр., особливості політики Росії й західних держав на Балканах та насамперед — зумовлений цими подіями широкий суспільно-політичний і добровольчий рух на українських землях, що входили до складу Російської імперії, участь українців у російсько-турецькій війні 1877—1878 рр. [9].

Спеціальну главу монографії П.С. Соханя присвячено солідарності громадськості України з національно-визвольною боротьбою болгар у другій половині ХІХ ст. [10, С. 95—122]. Дослідник акцентував увагу на значенні діяльності болгар-емігрантів на півдні України в контексті підготовки південнослов'янських визвольних змагань. Розкриваючи масштаби громадського руху на підтримку балканських слов'ян, автор наголосив на знаковій ролі в ньому творчості діячів української культури — М.П. Старицького, М.В. Лисенка, І.Я. Франка, Ю.А. Федьковича, С.І. Воробкевича, М.К. Заньковецької, діяльності періодичної преси тощо. П.С. Сохань охарактеризував слов'янські благодійні комітети як виразників великодержавно-панславистської ідеології й політики царату, але водночас відзначив їх роль у координації добродійного руху громадськості на підтримку південних слов'ян.

У доповіді на VIII Міжнародному з'їзді славистів (Загреб, Любляна, 1978 р.) П.С. Сохань зауважив, що настрої солідарності в Україні із національно-визвольною боротьбою на Балканах поширювалися на тлі шовіністичної політики російської влади, яка виявилася, зокрема, в Емському указі 1876 р. [11].

У захищеній під керівництвом П.С. Соханя кандидатській дисертації В.Н. Жук спеціальні підрозділи присвячені внеску української громадськості в підтримку національно-визвольної боротьби болгар у 1870-х рр. Авторка сфокусувала увагу на зв'язках діячів болгарського національно-визвольного руху з народницькими гуртками, організації відправки добровольців на Балкани та ма-

теріальній допомозі болгарам, участі військових з України в російсько-турецькій війні 1877—1878 рр. [12].

У сучасній вітчизняній історичній науці зберігається інтерес до дослідження зв'язків українського та південнослов'янських народів періоду піднесення національно-визвольної боротьби на Балканах у 1870-х рр. Свідченням цього є, зокрема, статті А.О. Копилова, А.А. Заводовського [13], В.Л. Самчук [14]. В.В. Піскіжова акцентує на широкому резонансі в Європі, в тому числі на українських землях Російської імперії, подій національно-визвольної боротьби південних слов'ян на Балканах упродовж другої половини 1870-х рр. [15].

Нині в умовах російсько-української війни зростає соціальна значущість розкриття історичного контексту багатовікового російсько-українського протистояння. На тлі опору українського суспільства інформаційній агресії РФ вагомим явищем стала поява циклу науково-популярних видань, зорієнтованих на широку читацьку аудиторію. Йдеться, зокрема, про реалізований на базі Інституту історії України НАН України проект «Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками» [16], книжки О.І. Гуржія й О.П. Реєнта [17—18] та ін.

Масштабне дослідження ключових проблем української історії в контексті європейського історичного процесу ХІХ — початку ХХІ ст. здійснено в колективній монографії «Україна в історії Європи ХІХ — початку ХХ ст.: історичні нариси». У цій праці висвітлюється роль українських земель у розвитку міжслов'янських культурних зв'язків, що отримали імпульс в останній третині ХІХ ст. на тлі активізації боротьби слов'янських народів проти османського панування [19].

На сьогодні в історичній науці актуалізуються завдання поглиблення науково-пошукової і дослідницької роботи, присвяченої впливу національно-визвольної боротьби південних слов'ян упродовж 1870-х рр. на громадсько-культурне життя України, задля запровадження до наукового обігу й аналізу нових архівних джерел, співставлення їхнього змісту з наявними в історіографії висновками й інтерпретаціями, що насамперед сприятиме формуванню фактологічної і концептуальної бази для перегляду притаманних радянській історіографії ідеологічних штампів щодо «класового аналізу» взаємозв'язку «революційно-демократичного руху» в Україні та боротьби південнослов'янських народів проти «феодално-деспотичного режиму Оттоманської імперії».

Реакція населення Правобережної України на події національно-визвольної боротьби південнослов'янських народів у 1870-х рр. (за матеріалами Київського генерал-губернаторства¹)

На тлі подій Східної кризи 1870-х рр., і передусім російсько-турецької війни 1877—1878 рр., посилювався нагляд адміністративно-каральних органів за населенням Правобережної України, головно поляками, з метою запобігти відновленню польського національно-визвольного руху. Так, упродовж січня — травня 1877 р. здійснювалися розслідування на підставі доносу А. Петрова про «політичну неблагонадійність» і «таємну змову щодо війни» дворян римо-католицького віросповідання з Балти Подільської губернії Бондіні, Домбровського, Варжанського, селянина Гавдзинського, відставних чиновників Соколовського, Норверта й поміщика з Крижополя Камінського. За результатами розслідування виявилось, що донос «позбавлений будь-якої підстави», а прізвище його автора Петрова вигадане. Місцеві повітові справники з'ясували, що зазначених у доносі осіб об'єднувало лише польське походження та римо-католицьке віросповідання, не всі з них навіть були знайомі між собою, а конкуренція в торгівлі між власниками винних погребів у Балті Бондіні й Домбровського зумовлювала їхні недоброзичливі стосунки. Утім за дворянином Варжанським установили секретний поліцейський нагляд з огляду на його спосіб мислення, який «не вселяє довіри»².

1879 р. селяни с. Пологи Гайсинського повіту Подільської губернії К. За тишнюк, М. Щербатюк і П. Мазур подали київському військовому, подільському й волинському генерал-губернатору донос на свого односельця єврея А. Горвиця щодо «зухвалих висловлювань» на адресу імператора Олександра II. Згідно з їхніми звинуваченнями, Горвиць нібито під час розмов із селянами порівнював російського самодержця, «який поліз у Турецьку землю», зі свинею, котра пхатється куди їй заманеться, а також стверджував, що монарх не за правом вів війну проти Туреччини, втративши багато війська. Задля уникнення подібних війн у майбутньому Горвиць нібито закликав селян не віддавати своїх дітей у військову службу («якби селяни не дурні, то не дали би йому рекрутів, і він не губив би їхніх дітей даремно й нехай би тоді сам воював зі своїми родичами»)³. Стверджуючи, що ці висловлювання розійшлися селом, згадані селяни нарікали на бездіяльність справника Гайсинського повіту, до якого вони звернулися зі скаргою на Горвиця. Після їхньої повторної заяви до с. Пологи прибув пристав третього стану Гайсинського повіту, який зупинився в будинку поміщика Лісовського (католицького віросповідання) й допитав селян. Зрештою більшість жителів села

¹ Київське генерал-губернаторство (Київське, Подільське й Волинське генерал-губернаторство, Південно-Західний край) — адміністративно-територіальна одиниця на теренах України. Впродовж 1832—1914 рр. включала Київську, Подільську та Волинську губернії.

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 137. Арк. 1—6.

³ Там само. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 481. Арк. 18 зв.

включно з сільським старостою не підтвердили згадані звинувачення й заявили, що їхнім справжнім автором був священник Козицький, котрий вороже ставився до єврея Горвиця. Подільське губернське жандармське управління взяло під свій контроль розслідування щодо справи Горвиця, за яким, з огляду на показання свідків, було встановлено особливий нагляд поліції.

У секретному відділенні канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора акумулювалися огляди зарубіжної преси та, зокрема, щодо «польського питання». У цих оглядах наводилися поширені на Заході думки про те, що Росія не має морального права обстоювати надання автономії слов'янам в Османській імперії, водночас гнобячи поляків, які також є слов'янським народом. Ішлося про протидію з боку Росії на міжнародній арені актуалізації польського питання на тлі піднесення слов'янських національно-визвольних рухів в Османській імперії, про націленість російської пропаганди на переконання європейської громадськості в тому, що нібито «поляки задоволені своєю долею під володарюванням московським і навіть не думають про будь-яке поліпшення політичного побуту свого»⁴. Серед матеріалів секретного відділення канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора становлять інтерес огляди змісту часопису «Gazeta Narodowa», що видавалася у Львові впродовж 1862—1915 рр. У цих оглядах, серед іншого, акцентувалася увага на переконаності польської громадськості у трансформації позиції британського істеблішменту (зумовленої власними національними інтересами) щодо польського питання з часів Східної війни 1853—1856 рр. і Січневого повстання 1863—1864 рр.; наголошувалося, «що володіння Польщею дасть Москві силу розбігу на Балканський півострів і штовхає її до Константинополя; що поки Польща не буде відновлена, продовжуватимуться московські напади на Дунай, Константинополь буде завжди в небезпеці, а з ним — англійські інтереси на Сході, і безпека всієї Європи залежатиме від могутності царату»⁵.

Поряд із фіксацією в історичних джерелах проявів опозиційних суспільних настроїв щодо політики Російської імперії (виявлення реальних масштабів яких ускладнюється з огляду на їх підпільний характер в умовах посилення тотального поліцейського нагляду за населенням та репресії) в документах канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора, матеріалах періодичної преси знайшов віддзеркалення широкий благодійний рух на підтримку національно-визвольної боротьби балканських слов'ян.

Станом на серпень 1876 р. монахи та послушники Києво-Печерської лаври зібрали 2160 руб. 75 коп. пожертв для християнських родин слов'ян у Болгарії, Сербії, Чорногорії, Боснії й Герцеговині. Духівництво благочиння Старокиївських і Печерських церков, а також їхні парафіяни зібрали на потреби слов'ян Балканського півострова 339 руб. У межах благочиння Києво-Подільських церков було пожертвовано загалом 132 руб. Києвобратський Богоявленський

⁴ Там само. Ф. 442. Оп. 824. Спр. 46. Арк. 12.

⁵ Там само. Арк. 65—65зв.

монастир виділив зі власних коштів 300 руб. Київський поліцмейстер регулярно рапортував київському, подільському й волинському генерал-губернатору про суми зібраних місцевими приставами серед киян коштів на допомогу балканським слов'янам. Жителі Подільської ділянки Києва зібрали 375 руб. 26 коп., 2 півімперіала, 1 срібний рубль і 2 іноземні монети; мешканці Пłosкої — 221 руб. 84 коп.; Палацової — 39 руб. 50 коп.; Старокиївської — 135 руб. 54 коп., по 3 півімперіала і срібних рублі⁶. Лише впродовж серпня 1876 р. волинський губернатор зібрав понад 3600 руб. пожертв. Службовці канцелярії генерал-губернатора ухвалили рішення жертвувати щомісяця 15 % своєї платні на користь «слов'ян Балканського півострова, що бідують і борються за власну незалежність»⁷. Викладачі та класні дами Києвоподільської жіночої гімназії зголосилися відраховувати на добродійність 1 % своєї платні на весь час воєнних дій на Балканах. Товариство пароплавства по Дніпру передало на допомогу «стражденним слов'янам Туреччини» 219 руб., зібраних за річкову прогулянку судном цього товариства 7 вересня⁸.

29 жовтня 1876 р. дамський гурток при Київському відділі Слов'янського благодійного комітету відправив на ім'я голови Жіночого товариства в Белграді Міловуки вантаж зі 150 жіночими й 50 дитячими костюмами, пошитими членкинями гуртка. Аналогічний вантаж підготували і для «розорених болгарських родин» [20].

Кореспонденти газети «Киевлянин» у Кам'янці-Подільському у жовтні 1876 р. повідомляли про відмову місцевих євреїв і значної частини поляків брати участь в організованому Набоковою кружковому зборі «на користь слов'ян». Стверджували, нібито «деякі особи, які мали по декілька кам'яних будинків», побачивши у вікно Набокову, зашторювали вікна й відправляти прислугу доповісти, що, мовляв, господарів немає вдома чи вони сплять. А на вулиці при наближенні Набокової із кружкою нібито «деякі польки з обуренням відверталися від неї, бурмочучи при цьому, що під час польського повстання їм не тільки росіяни не давали грошей, але навіть було заборонено збирати гроші між своїми (поляками)» [21]. Зрештою Набоковій удалося зібрати 200 руб., вона відправила цю суму у Санкт-Петербург. За її прикладом зборами благодійних пожертв зайнялися місцеві священники Струменський і Дороневич.

Водночас на шпальтах київської преси порушувалося питання щодо необхідності надсилання благодійної допомоги напряму на Балкани, без посередництва петербурзьких інституцій, а також щодо спекуляцій і випадків шахрайства. Так, наприклад, надходила інформація про відставного поручика Євдокимова, який назвався сином учасника Кавказької війни 1817—1864 рр. генерала від інфантерії М.І. Євдокимова та збирав на Курському вокзалі щодня по 15—20 руб. нібито на «проїзд до сербської армії» [22]. Траплялися випадки, коли пожертви не доходили до адресатів. У жовтні 1875 р. під час виборів старшин у бердичівсько-

⁶ Там само. Оп. 55. Спр. 267. Арк. 1, 16—17, 22, 29, 40, 45.

⁷ Там само. Арк. 42.

⁸ Там само. Арк. 49.

му громадському клубі було зібрано до 100 руб. «на користь одновірців-слов'ян, які проливали кров за свободу й незалежність» [23]. Кошти вручили старшині клубу для відправлення за призначенням. Після переведення його на нову посаду у судовому відомстві до Варшави члени клубу вимагали від нього звіту про витрачені гроші. Утім квитанцій щодо відсилання коштів він так і не надав, повернувши лише 50 руб. і розірваний підписний лист.

За даними звітів, що містяться у справі про пожертви на користь слов'ян Балканського півострова, датованій 1876—1878 рр., до канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора надійшло 13 428 руб. 72 коп. благодійних пожертв. Із цих коштів 3000 руб. було передано чорногорському князеві Ніколі, 5000 руб. — сербському митрополитові Михайлу, 1000 руб. — князю В.О. Черкаському, 510 руб. — Белградському жіночому дружеству, 3006 руб. — Київському слов'янському комітету, 226 руб. — на допомогу добровольцям для повернення додому, 683 руб. 81 коп. — Київському губернському попечительству для допомоги малозабезпеченим родинам воїнів⁹.

11 січня 1878 р. у Шполі Звенигородського повіту Київської губернії в будинку місцевого училища відбувся сімейний вечір, учасники якого пожертвували 50 руб. на користь «бідних родин нижніх чинів», котрі загинули на війні. А 16 січня у Звенигородці артист Медведєв провів літературно-музичний вечір, зі зборів якого 16 руб. 80 коп. передано Товариству Червоного Хреста¹⁰. 20 січня Дамське товариство Білої Церкви організувало танцювальний вечір, на якому зібрано 261 руб. 46 коп. для хворих і поранених воїнів, що лікувалися у 3-му відділенні 73-го військово-тимчасового шпиталю. 27 січня в Липовці Київської губернії відбувся благодійний концерт, 352 руб. зі зборів передали графині Ігнат'євій та Ю.Н. Гудим-Левкович для поранених і хворих, що перебували в Київському військовому шпиталі, а решту 100 руб. — у розпорядження інспектора 2-ї гімназії на користь поранених, розміщених у лазаретах при ній.

1877 р. при переході 4-ї кавалерійської дивізії з артилерією через с. Перейму Балтського повіту Подільської губернії орендний власник місцевого маєтку дворянин польського походження римо-католик І. Руссіян зустрічав їх, а також офіцерів Харківського уланського полку, хлібом-сіллю та частував обідом. А селянин цього села К. Каленик пригощав усіх нижніх чинів цього полку й 7-ї та 8-ї кінно-артилерійських батареї горілкою та закускою¹¹. За інформацією балтського повітового справника, під час проходження у червні 1877 р. 4-го гусарського Маріупольського полку поблизу Грушківського цукрового заводу орендар тутешньої ферми французький підданий Дюран запросив офіцерів на сніданок. При переході 4-го Донського козацького полку він запропонував воякам вино й закуску, а бригадного генерала, полкового командира та офіцерів запросив на сніданок. У с. Шамраївка цей полк зустрічали хлібом-сіллю сільський староста

⁹ Там само. Арк. 72—72зв.

¹⁰ Там само. Оп. 56. Спр. 222. Арк. 198—198 зв.

¹¹ Там само. Арк. 41—41зв.

з селянами та священник, а в с. Юзефівка орендар землі австрійський підданий Проц частував нижніх чинів вином і закускою, а офіцерів — сніданком¹².

Слідом за фактами самосуду, що раніше мали місце в Москві та Санкт-Петербурзі, у Житомирі в червні 1878 р. сталася розправа над турецькими військовополоненими з боку п'яних «великоросійських робітників». Конвоїра, котрий намагався зупинити розлючений натовп, убили, а полонені турки зазнали важких тілесних ушкоджень [24].

У процесі психологічної реабілітації і соціалізації поранених під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. застосовувався німецький досвід. 1879 р. на директора Київської 1-ї гімназії О.Х. Андріяшева було покладено завдання організації в Києві притулку для воїнів, що втратили зір, за прикладом таких закладів у Саксонії, де на той час уже повністю відмовилися від богаділень для «пасивного утримання» сліпих на користь притулків, в яких вони навчалися ремесел. Викладання в Київському притулку мистецтва плетіння кошиків відкривало би для його вихованців, середній вік котрих складав 31 рік, можливості самостійного заробітку й матеріальної підтримки своїх родин. За даними Головного попечительства для допомоги нужденним сім'ям воїнів (Санкт-Петербург), найбільше осліплених вояків нараховувалося в губерніях: Подільській — 90, Херсонській — 52, Волинській — 46, Київській — 45, Полтавській — 43, Курській — 40, Харківській — 40, Воронежській — 31, Бессарабській — 27, Катеринославській — 17, Люблінській — 15, Могильовській — 15, Рязанській — 15, Чернігівській — 15, Казанській — 13, Орловській — 13, Сибірській — 13, Тамбовській — 13, Саратовській — 13, Московській — 10¹³.

Університет св. Володимира у громадському русі солідарності з балканськими слов'янами у другій половині 1870-х рр.

Специфіка культурницького виміру широкого громадського руху на підтримку національно-визвольної боротьби південних слов'ян значною мірою формувалася під впливом університетів. 2 вересня 1876 р. в Києві в університетському ботанічному саду було організовано гуляння задля збору коштів на підтримку балканських слов'ян. Напередодні проведення цього заходу заслужений ординарний професор сільського господарства й лісівництва С.М. Ходецький зауважував: «Оскільки Ботанічний сад Університету св. Володимира від самого свого заснування слугував громадським гулянням для публіки, і навесні збирається в саду така маса народу, яку тепер восени неможливо й очікувати, особливо при стягуванні плати за вхід, то я не бачу підстав не дозволити організувати в саду гуляння для такої симпатичної мети, як допомога пригнобленим слов'янам»¹⁴.

¹² Там само. Арк. 46—46зв.

¹³ Там само. Оп. 532. Спр. 270. Арк. 5.

¹⁴ Державний архів міста Києва. Ф. 16. Оп. 315. Спр. 94. Арк. 1—1зв.

За рахунок продажу вхідних квитків і виторгу буфетів вдалося зібрати 1391 руб. 13 коп. У гулянні взяли участь військові оркестри, контора товариства Київського пивоварного заводу доставила 80 пляшок пива для музикантів, сервірування буфету дами забезпечили за власний рахунок, 2000 афіш університетська типографія надала безкоштовно [25].

18 травня 1877 р. ординарний професор кафедри хімії Ф.М. Гарнич-Гарницький звернувся до ректора Університету св. Володимира О.П. Матвеева з клопотанням про дозвіл на організацію гуляння в ботанічному саду задля збору коштів на користь комітету для постачання діючій армії хініну. Дирекція ботанічного саду, ректор, рада вишу підтримали цю ініціативу, захід було призначено на 25 травня 1877 р.

За клопотанням Київського відділу Слов'янського благодійного комітету в жовтні 1876 р. доцент всесвітньої історії І.В. Лучицький отримав дозвіл прочитати за представленою заздалегідь програмою публічну лекцію «на користь південних слов'ян»¹⁵. У жовтні 1877 р. управління Київського навчального округу надало ординарному професорові кафедри слов'янської філології О.О. Котляревському дозвіл прочитати дві публічні лекції на користь «дамського гуртка для допомоги пораненим, що одужували». Лекції присвячувалися темі «Відовство і процеси чаклунок в Європі у XIV—XVIII ст.», зокрема поясненню згідно з народними уявленнями та вченнями криміналістів-теологів таких термінів, як «чаклунокство», «відьми», огляду історії чаклунокських процесів в Англії, Франції, Німеччині, явищу «відовства на Русі» тощо¹⁶.

У серпні 1876 р. працівники Університету св. Володимира передали голові Київського відділу Слов'янського благодійного комітету професору О.О. Котляревському зібраними ними на допомогу балканським слов'янам речі та кошти — 49 руб. 45 коп. У вересні йому передали 267 руб. 10 коп., зібраних університетськими професорами й чиновниками. Окрім того ординарний професор по кафедрі приватної терапії Ф.Ф. Мерінг пожертвував 25 руб., а екстраординарний професор кафедри патологічної анатомії Г.М. Мінх — 26 руб. У жовтні професори та чиновники Університету св. Володимира зібрали 158 руб. 76 коп., у листопаді — 156 руб. 76 коп.

На засіданні 8 грудня 1876 р. рада університету ухвалила рішення, щоб пожертвувані «членами університетського стану східним слов'янам» кошти були передані на користь родин (які мешкали в Києві) «нижніх відпускних військових чинів», призваних до лав армії¹⁷. Наприкінці грудня на означені цілі в університеті зібрали 155 руб. 04 коп., у січні 1877 р. — 149 руб. 70 коп., у лютому — 124 руб. 35 коп., у березні — 104 руб. 75 коп., у травні — 43 руб. 30 коп., у липні — 21 руб. 40 коп., у серпні — 20 руб. 65 коп. У розпорядження Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами було направлено пожертвувані Університетом св. Володимира у квітні 1877 р. 107 руб. 33 коп., у червні — 67 руб. 54 коп., у липні — 65 руб.

¹⁵ Там само. Спр. 119. Арк. 1,3.

¹⁶ Там само. Оп. 316. Спр. 132. Арк. 1—4.

¹⁷ Там само. Оп. 315. Спр. 91. Арк. 10—10зв.

41 коп., у вересні — 141 руб. 45 коп., у жовтні — 73 руб. 85 коп., у листопаді — 67 руб. 44 коп., у грудні — 65 руб. 95 коп., у лютому 1878 року — 57 руб. 92 коп.

Під час сербсько-турецької війни 1876—1877 рр. учні медичного факультету Університету св. Володимира добровільно зголошувалися їхати на театр воєнних дій надавати медичну допомогу пораненим «слов'янським воїнам» і набувати досвід у галузі воєнно-польової хірургії. 31 липня 1876 р. доцент кафедри хірургії О.Х. Рінек подав клопотання про відрядження до Сербії на п'ять місяців із збереженням йому утримання та без грошової допомоги від університету. Зрештою строк відпустки Рінека (27 липня 1876 — 13 січня 1877 рр.), упродовж якої він доглядав за пораненими в польових лазаретах Сербії, був зарахований Міністерством народної освіти як закордонне наукове відрядження. Так само відрядженням із науковою метою було визнано перебування «на театрі сербсько-турецької війни» ординатора при хірургічній шпитальній клініці П.І. Герасимовича (16 вересня 1876 — 13 січня 1877 рр.). При цьому до уваги було взяте посвідчення сербського військового міністерства, надане Герасимовичу, який керував 3-ю резервною лікарнею в Белграді¹⁸.

27 липня 1876 р. доцент хірургії С.П. Коломнін звернувся до в. о. ректора Університету св. Володимира проректора І.І. Рахманінова з рапортом, в якому обґрунтував важливість відрядження його до Сербії, адже це «надасть можливість хірургу на цілій масі травматичних випадків вивчати деякі хірургічні питання, які в мирний час можуть бути з труднощами досліджені через нестачу матеріалу»¹⁹. Водночас С.П. Коломнін просив надати йому грошову допомогу на відрядження в розмірі 500 руб., оскільки його утримання не давало «рішуче ніякої можливості покрити витрати на цю поїздку». Імператор санкціонував це відрядження, однак у видачі Міністерством народної освіти 500 руб. на поїздку вченому відмовили²⁰.

14 серпня 1876 р. ординаторові терапевтичної факультетської клініки Г.Х. Циммербергу було надано двомісячну відпустку за кордон задля здійснення відрядження від Київського товариства лікарів до Сербії²¹.

У вересні 1876 р. доцент кафедри хірургії О.С. Яценко отримав відрядження на 28 днів до Сербії, де за дорученням військового міністра Т. Ніколича керував 3-м резервним шпиталем для поранених, очолював Київський польовий лазарет, фінансований Товариством Червоного Хреста. Утім О.С. Яценку не надали дозвіл продовжити перебування у Сербії, тож він мав в авральному режимі здійснювати складні хірургічні операції та зрештою 10 листопада повернувся до Києва, де приступив до виконання своїх обов'язків пізніше визначеного терміну відрядження²².

1877 р. ординатор хірургічної шпитальної клініки Університету св. Володимира П.І. Герасимович, а також доценти хірургії О.Х. Рінек та С.П. Коломнін

¹⁸ Там само. Спр. 90. Арк. 34.

¹⁹ Там само. Арк. 43.

²⁰ Там само. Арк. 45—45зв.

²¹ Там само. Арк. 51—53.

²² Там само. Арк. 73—84.

були відряджені в розпорядження головного вповноваженого Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами²³. Так, О.Х. Рінек із 14 квітня по 6 жовтня 1877 р. був хірургом-консультантом при закладах Товариства Червоного Хреста в районі діючої армії в Румунії²⁴. 9 червня 1877 р. П.І. Герасимович був командирований у розпорядження головного уповноваженого Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами в тилу діючої армії і призначений старшим лікарем Ясського евакуаційного бараку. Від Польового військово-медичного управління С.П. Коломнін отримав високу оцінку своєї діяльності як консультанта лікарських закладів Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами, а також члена Ясської військово-евакуаційної комісії й консультанта тимчасового військового шпиталю.

Князь сербський Мілан IV Обренович відзначив заслуги П.І. Герасимовича, нагородивши його орденом Таковського хреста. Однак у відповідь на клопотання останнього від 24 січня 1877 р. про надання йому дозволу носити цю відзнаку, від Міністерства народної освіти Російської імперії надійшла відмова («оскільки уряд наш за відгуком Міністерства закордонних справ не може визнати за сербським князем права жалування орденом, права, що цілком належить незалежним державам, то державний канцлер не вважає за можливе входити зі всепідданішими доповідями щодо подібного пожалування»)²⁵.

У листопаді 1877 р. до Університету св. Володимира надійшов диплом на звання члена Сербського товариства Червоного Хреста від сербського митрополита Михайла. На засіданні ради вишу 13 січня 1878 р. ухвалили текст листа-подяки: «Імператорський Університет св. Володимира в Києві має честь отримати підписаний вашим високим іменем диплом Товариства Червоного Хреста на згадку про участь у долі сербських воїнів-страдників, які подвигом добрим відзначилися за Батьківщину у війну 1876 р. Служачи вівтарю науки, цій великій умиротворительці людства й полегшувачці його скорбот та страждань, університет з особливим задоволенням прийняв такий вияв уваги і співпереживання до нього з боку Сербського товариства»²⁶.

З огляду на проблеми із забезпеченням закладів Червоного Хреста медичним персоналом, у лютому 1878 р. головне управління Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами звернулося до керівництва Київського навчального округу з проханням надати список «благонадійних і добре підготовлених» студентів 5-го курсу медичного факультету, котрі могли бути відряджені на театр воєнних дій (із платнею 75 руб. золотом і «підйомними» 150 руб.). Вступити на службу до Червоного Хреста й вирушити на війну зголосилися студенти-медики Університету св. Володимира М. Фидровський, Г. Божко-Божинський, К. Пругер, С. Лазов, М. Жилинський, В. Кржечковський, Ф. Савін, Б. Краяк, Є. Дехтя-

²³ Там само. Оп. 465. Спр. 5021. Арк. 1—16; Оп. 316. Спр. 131. Арк. 1—3.

²⁴ Там само. Оп. 316. Спр. 63. Арк. 44.

²⁵ Там само. Спр. 6. Арк. 2—2зв.

²⁶ Там само. Спр. 190. Арк. 4—4зв.

рвов, К. Коперницький, М. Галицький, В. Зілінський, М. Алексеев, К. Нейман, І. Ніколаєнко, С. Журавський, І. Тесленко, Г. Будяник, О. Карпов²⁷.

1878 р. Університет св. Володимира долучився до збору коштів для спорудження в болгарському місті Тирново пам'ятника, на якому мали бути «поіменовані чини» медичного, фармацевтичного, ветеринарного персоналу, а також фельдшери з позначенням місць їхніх поховань. Окрім того, планувалося зведення пам'ятника «на театрі воєнних дій в Азії»²⁸.

Станом на лютий — березень 1878 р. шпитальна хірургічна клініка Університету св. Володимира майже повністю була зайнята пораненими вояками. А у хірургічній факультетській клініці із 25 ліжок на 5 постійно перебували поранені. Ординатори клініки, доценти і професори медичного факультету опікувалися хворими й пораненими в Київському військовому шпиталі, госпіталях Червоного Хреста, у приватних притулках²⁹.

* * *

Унаслідок піднесення національно-визвольних рухів на Балканах у 1870-х рр. на теренах Київського генерал-губернаторства відбулася активізація широкого спектра благодійної діяльності задля допомоги південним слов'янам, що набула масштабів вагомого соціального явища, регульованого на рівні державних інституцій, церкви, культурно-освітніх установ, преси, громадськості. Добродійні акції на підтримку національно-визвольної боротьби балканських слов'ян вирізнялися розмаїттям форм: збір пожертв при церквах і монастирях, органах державної влади, навчальних закладах; організація благодійних сімейних, літературно-музичних, танцювальних вечорів, концертів. Вагоме місце у громадському русі солідарності з південними слов'янами належало професорсько-викладацькій корпорації Університету св. Володимира, під патронатом якого організовувалися добродійні народні гуляння в університетському ботанічному саду, публічні лекції, збори коштів і речей викладачами. Київські вчені-медики добровільно вирушали на Балкани лікувати поранених. Феномен добродійності формувався під впливом офіційної державної ідеології Російської імперії, провідниками якої стали Московський слов'янський благодійний комітет і його регіональні відділення, зокрема київське. Йшлося про утвердження слов'янофільських ідей щодо «історичної місії» Росії як «визволительки» та «покровительки» слов'янських народів. Водночас слов'янофіли проголошували Російську імперію центром цивілізаційного протистояння «православно-слов'янського світу» Західній Європі, а однією зі сфер цього антагонізму стали різні стратегічні підходи до розв'язання Східного питання, до розподілу сфер політичного й економічного впливу на Балканах. Аналіз архівних документів, матеріалів періодики, публіцистики того часу дозволяє дійти висновків, що паралельно з піднесенням громадської солідарності

²⁷ Там само. Оп. 317. Спр. 56. Арк. 3—6, 9—10.

²⁸ Там само. Спр. 141. Арк. 1—4.

²⁹ Там само. Оп. 316. Спр. 169. Арк. 23—25.

з південними слов'янами спостерігалися брак поінформованості та розуміння сутності подій на Балканах серед населення, насамперед у сільській місцевості, відмова від участі у благодійних акціях, координованих столичними благодійними інституціями, як вияв опозиційності щодо офіційної російської великодержавної політики, фіксація фактів зловживань і шахрайства під час збору благодійних пожертв. Водночас актуалізувалися опозиційні суспільні настрої, несприйняття цілеспрямованої пропаганди щодо «слов'янської єдності» як ідеологічного інструменту геополітичної експансії Російської імперії на Балканах. Адже, за висловом М.П. Драгоманова, на той час російські офіцери пройшли «школу зовсім уже безконтрольного насилля на Кавказі, у Польщі, у внутрішній Азії» [3, С. 18—19].

Розкриття глобальних наслідків активізації національно-визвольної боротьби на Балканах упродовж 1870-х рр. проливає світло на її всесвітньоісторичний контекст. На тлі Східної кризи Росія прагнула подолання міжнародно-політичних наслідків її поразки у Східній війні 1853—1856 рр. і, відповідно, посилення власних позицій у Чорному морі, Дунайському регіоні, на Кавказі. Здобуття міцних геостратегічних позицій на Балканах, у чорноморських протоках було вагомим складовою російської зовнішньополітичної стратегії, зорієнтованої на підтримку національних аспірацій слов'ян як інструменту посилення впливу Російської імперії в Південно-Східній Європі, де її інтереси неминуче стикалися з інтересами Британії та Австро-Угорщини. Остання відіграла ключову роль у торговельно-економічних відносинах на Балканах і судноплаванні на Нижньому Дунаї, інвестувала в будівництво залізниць на теренах Балканського півострова. Загалом наростання російсько-британського антагонізму зумовлювалося актуалізацією Східного питання впродовж XIX ст., адже геостратегічні інтереси Лондона на Близькому Сході націлювалися на гарантування безпеки на підступах до Індії.

Викликана піднесенням хвилі національно-визвольної боротьби балканських народів Східна криза 1875—1878 рр., зокрема події російсько-турецької війни 1877—1878 рр. та її результати, рішення Берлінського конгресу 1878 р., зумовили кардинальні зміни геополітичної ситуації в Європі, трансформацію відносин між великими європейськими державами і створення відповідних військово-політичних блоків, а отже формування чинників глобальних тенденцій міжнародних відносин, що передували розв'язанню Першої світової війни. Наслідки Східної кризи 1875—1878 рр. позначилися зростаючою дестабілізацією Балканського регіону, проявами якої стали війна між Сербією та Болгарією 1885 р.; Боснійська криза 1908—1909 рр., пов'язана з оголошенням Австро-Угорщиною анексії Боснії й Герцеговини та загостренням австро-сербських відносин; Балканські війни 1912—1913 рр.; Липнева криза 1914 р., спровокована вбивством у Сараєві спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда, котрий обстоював ідею трансформації дуалістичної монархії на триалістичну (австро-угорсько-слов'янську) на противагу панславистській концепції югославізму.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami. 1856—1917. Moscow, 1952 [in Russian]. [Сборник договоров России с другими государствами. 1856—1917. Москва, 1952. 463 с.].
2. Dragomanov, M. Do chego dovoevalis? Geneva, 1878 [in Russian]. [Драгоманов М. До чего довоевались? Женева, 1878. 26 с.].
3. Dragomanov, M. Turki vnutrennie i turki vneshnie. Pismo k izdatelju Novogo vremeni. Genève-Bale-Lyon, 1876 [in Russian]. [Драгоманов М. Турки внутренние и турки внешние. Письмо к издателю «Нового времени». Genève-Bale-Lyon, 1876. 30 с.].
4. Dragomanov, M. Vnutrennee rabstvo i vojna za osvobozhdenie. Genève-Bale-Lyon, 1877 [in Russian]. [Драгоманов М. Внутреннее рабство и война за освобождение. Genève-Bale-Lyon, 1877. 34 с.].
5. Sadovskiy, M. Spomyny z rosiisko-turetskoi viiny 1877—1878. Kyiv, 1917 [in Ukrainian]. [Садовський М. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878. Київ, 1917. 94 с.].
6. Meshherskiy, V.P. Moi vospominaniya. Chast vtoraja (1865—1881 gg.). St Petersburg, 1898 [in Russian]. [Мещерский В.П. Мои воспоминания. Часть вторая (1865—1881 гг.). Санкт-Петербург, 1898. 514 с.].
7. Kistiakivskiy, O.F. Shchodennyk (1874—1885). (Vol. 1). Kyiv, 1994 [in Russian]. [Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874—1885): У 2-х т. Київ, 1994. Т. 1. 648 с.].
8. Bachinskij, A.D., & Dikhan, M.D. Pomoshch uchjonykh Novorossijskogo universiteta osvoboditel'nomu dvizheniju na Balkanah (1875—1877 gg.). *Slavjanskij arkhiv*. 1962: 247-255 [in Russian]. [Бачинский А.Д., Дихан М.Д. Помощь учёных Новороссийского университета освободительному движению на Балканах (1875—1877 гг.). *Славянский архив*. Москва, 1962. С. 247—255].
9. Fomin, Ju.E. Obshhestvennost' Ukrainy i nacional'no-osvoboditel'noe dvizhenie juzhnykh slavjan v 1875-1878 gg. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 1971 [in Russian]. [Фомин Ю.Е. Общественность Украины и национально-освободительное движение южных славян в 1875—1878 гг. автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Киев, 1971].
10. Sokhan, P.S. Ocherki istorii ukrainsko-bolgarskikh svyazej. Kyiv, 1976 [in Russian]. [Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. Киев, 1976. 291 с.].
11. Sokhan, P.S. Natsionalno-osvoboditel'naja borba juzhnoslavjanskikh narodov v 70-kh gg. XIX v. i obshchestvennost Ukrainy. Kyiv, 1978 [in Russian]. [Сохань П.С. Национально-освободительная борьба южнославянских народов в 70-х гг. XIX в. и общественность Украины. Киев, 1978. 34 с.].
12. Zhuk, V.N. Obshchestvennost Ukrainy v rossijsko-bolgarskikh otnoshenijakh 60-70-kh gg. XIX v. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 1977 [in Russian]. [Жук В.Н. Общественность Украины в российско-болгарских отношениях 60—70-х гг. XIX в.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Киев, 1977. 22 с.].
13. Kopylov, A.O., & Zavodovskiy, A.A. Vyzvolennia Bolharii vid osmanskoho hnitu ta Ukraina. *Ukraina i Bolharia: vikhy istorychnoi druzhby (materialy mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoi 120-richchiu vyzvolennia Bolharii vid osmanskoho iha)*. Odesa, 1999. 10-14 [in Ukrainian]. [Копилов А.О., Заводовський А.А. Визволення Болгарії від османського гніту та Україна. *Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга)*. Одеса, 1999. С. 10—14].

14. Samchuk, V.L. Hromadskist Ukrainy i natsionalno-vyzvolnyi rukh balkanskykh slovia (70-ti rr. XIX st.). *Ukraina i Bolhariia: vikhy istorychnoi druzhby (materialy mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 120-richchju vyzvolennia Bolharii vid osmanskoho iba)*. Odesa, 1999. 44-51 [in Ukrainian].
[Самчук В.Л. Громадськість України і національно-визвольний рух балканських слов'ян (70-ті рр. XIX ст.). *Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга)*. Одеса, 1999. С.44—51].
15. Piskizhova, V. Vysvitlennia pytan blahodiinytstva hromadskosti Naddniproianskoi Ukrainy pid chas rosiisko-turetskoi viiny 1877—1878 rr. na storinkakh hazety "Kyevliany". Vid-pyanskyj, S. (Ed.). *The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*. 2014, 23: 278-294 [in Ukrainian].
[Піскіжова В. Висвітлення питань благодійництва громадськості Наддніпрянської України під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. на сторінках газети «Києвлянин». *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Відп. ред. С.В. Віднянський. 2014. Вип. 23. С. 278—294].
16. Smolii, V. (Ed.). Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshynu. Dialohy z istorykamy. U 2-kh kn. Kn. 1. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1. Відп. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022. 802 с.].
17. Hurzhii, O.I., & Reient, O.P. Slavetna Ukraina: bytvu ta povstannia vid kniazhoi do imperskoi doby. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Гуржій О.І., Реєнт О.П. Славетна Україна: битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арії, 2023. 351 с.].
18. Hurzhii, O.I., & Reient, O.P. U labiryntakh ukrainskoi dyplomatii. Vid kniazivskoi doby do rochatku XX st. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Гуржій О.І., Реєнт О.П. У лабіринтах української дипломатії. Від князівської доби до початку XX ст. Київ: Арії, 2023. 350 с.].
19. Vidnianskyi, S. (Ed.). Ukraina v istorii Yevropy XIX — rochatku XX st.: istorychni narysy. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Україна в історії Європи XIX — початку XX ст.: історичні нариси. За ред. С. Віднянського. Київ, 2020. 814 с.].
20. Kievljanin. 1876. 19.X. 1 [in Russian].
[Києвлянин. 1876. 19.X. С. 1].
21. Kievljanin. 1876. 19.X. 2 [in Russian].
[Києвлянин. 1876. 19.X. С. 2].
22. Kievljanin. 1876. 14.VIII. 1 [in Russian]. [Києвлянин. 1876. 14.VIII. С. 1].
23. Kievljanin. 1876. 26.VIII. 2 [in Russian].
[Києвлянин. 1876. 26.VIII. С. 2].
24. Kievljanin. 1878. 17.VI. 2-3 [in Russian].
[Києвлянин. 1878. 17.VI. С. 2—3].
25. Kievljanin. 1876. 26.VIII. 2 [in Russian].
[Києвлянин. 1876. 26.VIII. С. 2].

Надійшла / Received 21.10.2024

Oksana IVANENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow at the Department of the History
of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
oxana_ivanenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6154-0444>

ECHOES OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS
IN THE BALKANS DURING THE EASTERN CRISIS
OF THE 1870s IN PUBLIC AND CULTURAL LIFE WITHIN
THE KYIV, PODILLIA, AND VOLYN GOVERNORATE-GENERAL

The goal is to highlight the impact of the rise of the Southern Slavs national liberation movements in the Balkans during the Eastern Crisis of the 1870s on the social and cultural life of Right-Bank Ukraine (based on the materials of Kyiv, Podillia, and Volyn provinces). **The research methodology** is based on the principle of historicism, systemic and civilizational approaches, and historical-genetic and comparative-historical methods, which makes it possible to apply the method of critical analysis and interpretation of sources in the historical and cultural context. **Scientific novelty.** Based on the analysis of documents of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, the State Archives of Kyiv, and the periodicals, the article introduces factual materials that expand the existing ideas in historical science about the participation of the Ukrainian public in the solidarity movement in support of the national liberation struggle of the Southern Slavs in the second half of the 1870s. At the same time, the manifestations of opposition to the Russian Empire's policy in the Balkans, which have not been adequately addressed in historiography, are considered. **Conclusions.** As a result of the rise of the national liberation movements in the Balkans in the 1870s, a wide range of charitable activities to help the South Slavs intensified in the Kyiv, Podillia, and Volyn provinces and became a significant social phenomenon regulated by the state institutions, the church, cultural and educational establishments, the press, and the public. However, simultaneously with the rise of public solidarity with the southern Slavs, there was a lack of awareness and understanding of the nature of the events in the Balkans among the population, especially in rural areas. In parallel with the spread of Slavophile ideas about Russia's historical mission as a "liberator" and "patroness" of the Slavic peoples, opposition public sentiment and rejection of targeted propaganda about "Slavic unity" as an ideological tool for the Russian Empire's geopolitical expansion in the Balkans became more relevant.

Keywords: *national liberation movements, southern Slavs, Balkans, Ottoman Empire, Right-Bank Ukraine, international relations, Europe.*